

Svensk arkitektur?

nat till en byggnad på Djurgården
Byggnadsdirektör E. Thiel.

Stockholms 7-6-1904
O. S. S. S. S. S.

Vad är svensk arkitektur? Stående träpanel och Falu rödfärg? Genom åren har vårt formspråk berikats med intryck från länder som Italien, Frankrike och England, men också från kulturer långt bortom Europas gränser. I den här betraktelsen riktar vi blicken österut.

PETER LINDKVIST, *Frilansskribent*

Inspiration: Johan Mårtelius, Professor arkitektur, KTH, Karin Åberg Waern, Intendent Arkitekturmuseet

VARJE BYGGNAD, varje plan och varje ornamentering är en spegling av de strömningar som rådde när de kom till. Inspirationen har hämtats från olika kulturer och epoker. Varje tids arkitekter har helt enkelt sneglat åt sitt håll och ansett sig vara de mest upplysta och moderna.

Frågan «Vad är svensk arkitektur?» är inte lätt att besvara. Vad är svenskt i dag? Är Volvo ett svenskt företag? Vad är Rinkebysvenska för ett språk? Och vad innebär nationalstatens upplösning för begrepp som vi och dom? Det hävdas ibland att det svenskaste som finns är vår konsensuskultur, den som strävar efter nyttomaximering – en så kallad utilitaristisk hållning, som dock lever ganska trångt i det återskapade klassamhället. En annan svensk egenhet som ofta lyfts fram är vår etniska likformighet. Som inte heller den är sann eftersom vi genom tiderna blandats friskt med folk från olika delar av världen. Möjligen kan man säga att dagens nysvenskar har en större kulturell spridning och att blandningen gått snabbare från slutet av 1900-talet. En betydligt sannare bild av svensk likformighet hittar vi på det religiösa planet. Medan många nationer haft flera, ibland rivaliserande religioner inom sina gränser har moder Svea levt ett lugnt liv med sitt protestantiska folk. Svenskens intresse för andliga frågor är litet; inte ens då vi omdanades från hedningar till kristna ställde vi till nämnvärt rabalder.

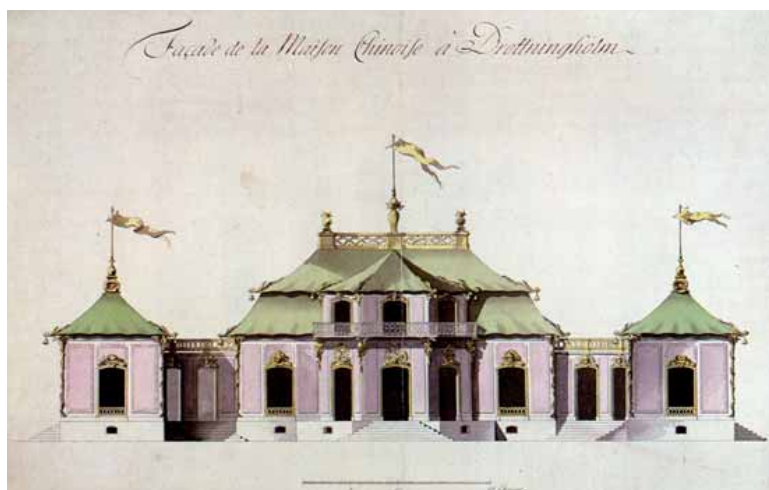
Vid mitten av 1700-talet var Sverige en smältdegel där impulser från stora delar av världen kokade samman. Vi tog intryck av näraliggande grannar som Frankrike, England och Tyskland, men hade också börjat intressera oss för de mer exotiska världarna längre österut. Det var där våra nyskapare skulle hitta vad de behövde för att vidareutveckla svensk arkitektur och svenskt konsthandverk. Långt bort väntade till exempel den persiska-indiska kulturvärlden med sin rika ornamentering och obefintliga gräns mellan bild och arkitektur. Här spelade rummet en underordnad roll medan byggnaden i sig utgjorde ett tydligt inslag i landskapsbilden. Den islamska arkitekturen i Nordafrika och Spanien kom att bli en annan populär inspirationskälla. På 1880-talet begav sig en av dåtidens ledande svenska arkitekter, Ludvig Peterson, till Sevilla där han tog starkt intryck av den moriska arkitekturen. Peterson kom senare att rita Konstnärshuset på Smålandsgatan i Stockholm, en unik byggnad som krävde 15 års diskussioner för att förverkliga, så speciell var den. Huset har bland annat försetts med spetsbågsvalv som tycks hämtade från venetianska sengotiska palats.

Även från den arabiska islamistiska arkitekturen har vi tagit intryck. Man kan se att dessa vita byggnader med platta tak förebådade både 30-talets funktionalism och miljonprogrammets hyreskaserner.

Allra starkast blåste de kulturella vindarna från Kina och från Japan. Drottningholm fick på 1750-talet sitt märkvärdiga Kina slott, och dåtidens elit kunde se kung Gustav III uppträda som japansk prins på slottsteatern.

SVENSKT KINESERI FRÅN 1700-TALET

När Sverige vände blicken österut insåg man snabbt att här fanns varor att importera och pengar att tjäna. För detta ändamål bildades Ostindiska Kompaniet i Göteborg 1731. Starten blev lite tumultartad och man möttes av protester. Varför skulle någon importera utländsk manufaktur och lyxvaror till Sverige? Men tydligen fanns efterfrågan på österländsk exotism, för verksamheten blev både framgångsrik och lönsam. Ostindiska Kompaniet genomförde 132 resor, eller oktrojer, de flesta till Kanton i Kina. Varje resa tog ungefär 18 månader (sällan mindre) och avslutades med en auktion i Göteborg där såväl varor som fartyg uppläts till försäljning. Intresset för resorna var stort och hundratals svenskar följde med skeppen under de här åren. Kinavurmen nådde sin absoluta kulmen i mitten av 1700-talet. Man kan naturligtvis fråga sig hur realistisk dåtidens kinabild var och hur stor del som utgjordes av västerlandets klichéartade drömmar om Mittens rike. De tidigaste rapporterna kom via jesuitmunkar som spred vad man kan anta var starkt idealiserade skildringar.

Thielska Galleriet på Djurgården i Stockholm. Skiss av arkitekten Ferdinand Boberg.

Akvarellerad ritning av Carl Fredrik Adelcrantz till det andra Kina slott på Drottningholm.

Vad var det då Ostindiska Kompaniet importerade? Framförallt porslin och konsthantverk, ofta av påtagligt hög kvalitet, men även kaffe och te. Med i bagaget följde också stilar och idéer som lämnade spår hos oss – visserligen ytliga spår, men ändå. Begreppet kineseri beskriver just detta, hur man kopierade kinesisk arkitektur och kinesiskt konsthantverk utan att ha någon djupare förståelse för bakgrund och innehåll. Tydligast ser vi kineseriet i ett antal mer eller mindre tillfälliga svenska byggnader från den här tiden. Det handlar om hus som restes med våra traditionella metoder och material och sedan försågs med en fasad, en yttre skepnad, som fick dem att se kinesiska ut.

Under rokokon uppfördes ett antal kinesiska lusthus och paviljonger i Sverige. Kina slott på Drottningholm är inte bara det yppersta nationella exemplet, utan ett av de mest betydande i hela Europa. År 1991 utnämndes Kina slott av Unesco till «ett för hela världen skyddsvärt och omistligt kulturarv». Lusthusets funktion var att fungera som inramning till de kungligas nöjes- och umgängesliv. Kina slott skänktes av Adolf Fredrik till gemålen Lovisa Ulrika (av Preussen) på hennes trettiofjärde födelsedag. Men husen var enkelt byggda trädgårdsnöjen som inte stod emot tidens tand särskilt väl. Redan efter tio år hade slottet tagits av röta och överintendenten Carl Fredrik Adelcrantz fick i uppdrag att rita ett nytt. Vilket alltså blev det Kina slott vi ser på Drottningholm i dag.

NÄR KINA KOM TILL VÄRMLAND

I början av 1900-talet hade förståelsen för Kina ökat genom insatser av forskningsresande som Sven Hedin och även Linés lärjungar. Suget efter det exotiska fanns kvar och samlare betalade bra för kinesisk konst. I byggnadskonsten fanns också influenser. För arkitekten Cyrillus Johansson (1884–1959) var Kinas traditionella byggnadsstil en ständig inspirationskälla, även om han aldrig själv fick tillfälle att besöka landet. På Sandgrundsdammen utanför Karlstad ligger ett av Cyrillus Johanssons främsta arbeten, det unika Värmlands museum som helt oväntat möter med formspråk hämtat från ett kinesiskt tempel. Förebilden till museet lär vara ingångstornet till Shi San Ling – det vill säga Minggravarna utanför Peking. Efter att ha stått tom några år återinvigdes byggnaden 2004 och fungerar i dag som museets konstavdelning.

Man kan säga att Kina-exotismen svalnat i takt med att det stora landet öppnat sig mot omvärlden. Kina är med i WTO (World Trade Organisation), år 2008 hålls os i Peking och Shanghai har 2010 års världsutställning. Intresset för kinesisk stil och kinesiskt konsthantverk lever dock starkt. Inte minst gäller det de äldre föremål som regelbundet dyker upp i populära antikprogram och frågespalter.

FERDINAND BOBERG OCH ORIENTALISMEN

Att tala om orientalismen inom svensk arkitektur utan att nämna Ferdinand Boberg låter sig knappast göras. Boberg (1860–1946) har gått till historien som en av nationens stora arkitekter, en man som ständigt sökte nya intryck och inte räddes det okonventionella.

Berest som han var – han vistades gärna i Italien och Nordafrika och hade upplevt Alhambra – ville han föra in den nyupptäckta orientaliska estetiken i sina arbeten. Centralposthuset på Vasagatan i Stockholm är ett utmärkt exempel. Lyfter man blicken ser man att byggnaden, som uppfördes 1904, har en kupol som närmast kan beskrivas som persisk-indisk, med sina sirliga gavelmotiv. Här finns också murade partier i röd sandsten som upptill balanseras av eleganta avslutningar och ett torn vars grundform djärvt övergår från kvadratisk till åttkantig. Thielska Galleriet i Stockholm, ett annat av Ferdinand Bobergs österländskt inspirerade verk, blev – som Sven Lidman formulerade det – en «orientaliskt främmadartad uppenbarelse bland Blockhusuddens tallar och trävillor». Villan stod klar 1905 och blev snabbt en mingelplats för dåtidens intellektuella och ledande inom finansvärlden.

Bobergs samtid var nu inte odelat positiv till det exotiska formspråket och han beskylldes ibland för bristande svenskhet. När Boberg ombads lämna förslag till det Nobelmuseum man planerade att uppföra i Strandvägens fond mot öster, blev hans förslag refuserat just med motiveringen att det var för orientaliskt i sitt uttryck.

Bobergs vurm för det bildmässiga var så stark att han till sist lämnade arkitekturen för att ägna sig helt åt teckning och måleri.

DEN NORDISKT BLONDA SUSHIKROGEN

Att japanska ideal har påverkat västerländsk arkitektur och västerländskt konsthantverk är ställt utom allt tvivel.

Det är till och med så att japanska influenser sköljt över världen i omgångar, ständigt lämnande nya avtryck efter sig. I Sverige tycks vi vara extra lyhörda för dessa impulser och man kan fundera över sambandet mellan japanska uttryck och vår egen ljusa, nordiska design. I modern tid hittar vi allt från 70-talets rispapperslampor (som inte görs av rispapper utan mullbärsapper och är omåttligt populära även 2006) till ljusa, lätta och luftiga rum och restauranginredningar som alla tycks hämtade från sushikrogarnas estetik.

I slutet av 1800-talet var det främst de impressionistiska konstnärerna som tog till sig de japanska stilidealen. Vi ser det på de överlappande perspektiven och de djärvt beskurna bildytorna. Målare som Monet och van Gogh fascinerades av japanska träsnitt. Och i Sverige blinkade Carl Larsson åt den uppgående solen genom att smyga in japanska dockor i interiörbilderna från Sundborn.

Tittar vi på arkitekturen kan vi ana att vår funktionalism innehåller återspeglings av japanska ideal, främst då det gäller rummets funktion och utformning. Det traditionella japanska huset var, precis som 'funkisemmet', tänkt för ett fungerande vardagsliv. Den japanska stilen är öppen, lätt – väggar går att flytta, rum att förändra.

Det öppna rummet är ett ofta upprepat nyckelord. En skola i Sverige ville till och med se arkitekturen som en pågående process. Utformning och lösning skulle gå att ändra i takt med brukarens behov; här låg fokus mer på processen än på det färdiga resultatet. Experterna kan inte allt, resonerade man, så vi tillhandahåller en stomme, en bas, inom vilken brukaren får ett stort mått av handlingsutrymme och flexibilitet. Arrheniuslaboratoriet i Frescati, med sina rörliga väggar, är ett utmärkt exempel på detta koncept. Samtidigt som inspirationen till detta tänkande kan anas i japansk tradition finns en annan, social aspekt. Idéer om en enkel struktur som brukaren själv anpassar finns också i många kåkstäder i bland annat Afrika.

Hus i renodlat japansk stil förekommer också i Sverige – de är inte vanliga, men ett par exempel kan nämnas. År 1935 invigdes ett japanskt tehus vid Etnografiska museet på Djurgården. Huset, som kallades Zui-ki-tei (Det löftesrika ljusets boning) väckte stort intresse, inte bara från arkitekter och hantverkare i Sverige, utan

från hela Norden. Ett hus i japansk, men även lite dansk stil ritade arkitekten Carl Nyrén till sig och sin familj. Här kan man se den japanska planidén omsatt i en svensk kontext. Huset domineras av ett stort rum med flexibla väggar, sovrummen är små med helt borttagbara väggar. Här finns också ett upphöjt trädäck som förbinder ute med inne. Trädgården övergår med andra ord gränslöst i interiör och vice versa.

NATIONALROMANTIKEN

– BAKÅT MEN ÄNDÅ FRAMÅT

I övergången mellan 1880-tal och 1900-tal kom nationalromantiken som en reaktion mot den konstgjorda, industrialiserade livsstilen. «Tillbaka till ursprunget» var mottot då Skansen och Nordiska museet skapades av Artur Hazelius, stöttad av bland andra August Strindberg. Nationalromantiken innebar också ett uppror mot den grannlåt vi draperat vår arkitektur med. Nu sökte vi oss tillbaka till vår egen historiska byggnadskonst och återigen hittar vi mästaren Ferdinand Boberg i spetsen för en ny rörelse. Bort alltså med putsade fasader som sökte efterlikna historiska eller exotiska stilar. Nu sökte man en ärlig form som utgick från materialets och konstruktionens egenskaper. De särdrag man plockade upp hade ofta sitt ursprung i den svenska medeltiden och vasaepoken, en arkitektur som i och för sig helt och hållet var skapad av invandrade arkitekter och byggmästare från kontinenten.

Under kommande år drevs jakten på den för tillfället sannaste arkitekturen vidare. På sina håll antog den absurda proportioner. I grannlandet Tyskland skissade Adolf Hitler och Albert Speer på vad som skulle komma att bli historiens största luftslott – det tredje riket. Ännu ett exempel på hur obekvämt arkitektur lever med nationalism.

Vilket för oss tillbaka till inledningsfrågan – vad är svenskt och vad är det inte? Volvo är ett multinationellt företag. Chansen finns att din arbetskamrat heter Mustafa. Och den uppdaterade Jantelagen 2.0 lyder «Du ska inte tro att det bara är du som är något». Men i våra hjärtan och sinnen är allt som förr: blont och blåögt. Människan lever, som Descartes hävdade, inte i verkligheten utan i sina bilder av verkligheten. Bilden av Sverige och svensk arkitektur kommer att utmanas igen. **KV**

Överst. Centralposthusets kupol för tankarna till persisk-indisk konst och arkitektur.

Då Cyrillus Johansson ritade Värmlands museum hämtade han inspiration från Minggravarna utanför Peking.